

**«UNA JOVENCITA MASOVERA [...] SONRIÉNDONOS
EN UN CHAPURREADO CATALÁN»: DIFUSIÓN DEL GLOTÓNIM *XAPURRIAU*
A LA FRANJA (SEGONA MEITAT DEL SEGLE XX)**

Natxo SOROLLA VIDAL*
Universitat de Saragossa

RESUMEN En diferentes estudios sobre la construcción social del nombre de la lengua de la Franja (Aragón catalanohablante) se identifican inicialmente la denominación tradicional *atalà* y el término *llemosí*, este último asociado a una disminución del uso escrito de la lengua. El término peyorativo *chapurriau* no aparece hasta el siglo XX. No se han encontrado pruebas de que la génesis o la difusión del glotónimo *chapurriau* se remontan al XIX o a fechas anteriores. El estudio examina cómo varía el estatus de la lengua hasta la difusión contemporánea del término *chapurriau*, especialmente desde los años cincuenta del siglo XX, con sus primeros registros en la prensa, y su consolidación como glotónimo a mediados de los sesenta. A principios de los setenta se documenta por primera vez la terminación que es más común en la actualidad, *-iau*. Los registros indican que la difusión generalizada del término *chapurriau* no es anterior a los años treinta del siglo XX, y muy posiblemente en su propagación jugaron un papel clave los flujos militares de la Guerra Civil y el franquismo. En todo caso, los debates sobre los glotónimos y la pureza de la lengua están asociados a su pérdida de funciones históricas, síntoma de su declive.

PALABRAS CLAVE Franja de Aragón. Lengua. Glotónimo. *Chapurriau*. Catalán.

ABSTRACT In various studies on the social construction of the language name of La Franja (Catalan-speaking Aragón), the traditional designation *Catalan* and the term *Limousin* are initially identified, the latter being associated with a decline in the written use of the language. The pejorative term *Chapurriau* does not appear until the 20th century. No evidence has been found that the origin or the spread of the glotonym *Chapurriau* dates back to the 19th century or earlier. The study examines how the status of the language changes up to the contemporary dissemination of the term *Chapurriau*, particularly since the 1950s, with the first records in the press, and its consolidation as a glotonym in the mid-1960s. In the early 1970s, the ending that is most common today, *-iau*, is documented for the first time. The records indicate that the widespread diffusion of the term *Chapurriau* does not

---

* nsorolla@unizar.es

predate the 1930s, with the military movements of the Civil War and Francoism likely playing a key role in its propagation. In any case, debates about glotonyms and the purity of the language are associated with the historical loss of the language's functions, which is a symptom of its decline.

KEYWORDS La Franja. Language. Glotonym. *Chapurriau*. Catalan.

RÉSUMÉ Dans différentes études sur la construction sociale du nom de la langue de la Franja (l'Aragon catalanophone), le nom traditionnel *català* et le terme *llemosí* sont d'abord identifiés, ce dernier étant associé à une diminution de l'usage écrit de la langue. Le terme péjoratif *chapurriau* n'apparaît qu'au *xxe* siècle. Aucune preuve n'a été trouvée que la genèse ou la diffusion du glottonyme *chapurriau* remontent au *xixe* siècle ou à une époque antérieure. L'étude examine comment le statut de la langue varie jusqu'à la diffusion contemporaine du terme *chapurriau*, en particulier à partir des années cinquante du *xxe* siècle, avec ses premiers enregistrements dans la presse, et sa consolidation en tant que glottonyme au milieu des années soixante. Au début des années soixante-dix, la terminaison qui est la plus courante aujourd'hui, *-iau*, a été documentée pour la première fois. Les archives indiquent que la diffusion généralisée du terme *chapurriau* n'est pas antérieure aux années trente du *xxe* siècle, et il est tout à fait possible que les flux militaires de la guerre civile espagnole et du régime franquiste aient joué un rôle clé dans sa propagation. Quoi qu'il en soit, les débats sur les glottonymes et la pureté de la langue sont associés à sa perte de fonctions historiques, symptôme de son déclin.

MOTS CLÉS La Franja (Aragon catalanophone). Langue. Glottonyme. *Chapurriau*. Catalan.

En altres treballs hem observat la historicitat del glotònim *català* (i *llemosí*) per a referir-se als parlars de la Franja (Sorolla, 2025a), així com la manca de registres del glotònim *xapurriau* fins el segle *xx* (*idem*, 2025b). En el treball que presentem aquí revisem els registres escrits en premsa del glotònim *xapurriau* que ens ajuden a dibuixar amb major precisió el seu procés de difusió popular.

L'INICI DEL SEGLE XX: LA RECERCA ACADÈMICA SOBRE EL CATALÀ¹

En els dos apartats següents veurem, en primer lloc, la multitud d'estudis de finals del segle *xix* i principis del *xx* que no fan menció al glotònim *xapurriau*, així com la persistència del glotònim *català* entre la pròpia població. Per a un estudi més aprofundit sobre els primeres registres escrits del *xapurriau* en el primer terç del segle *xx*, vegeu Sorolla (2025b). Tot i que al *xvii* té certa difusió la denominació *llemosí*, en paral·lel amb el declivi del prestigi de la llengua, en aquell moment la denominació *català* continua vigent per a referir-se als parlars de la Franja, fins l'actualitat, sense talls històrics (Sorolla, 2025a). En les cites originals es pot veure

¹ L'article té el seu origen en un llibret de divulgació sobre la Franja per a la Càtedra de Drets Lingüístics de la Universitat de València (Sorolla, 2023). Hi ha multitud d'investigadors que m'han donat pistes mitjançant els seus textos, els quals cito perquè han ajudat a formar els muscles dels gegants des dels que podem atàllar més lluny. A més, alguns investigadors que m'han donat consells especialment útils han estat Maite Moret, Javier Giralt, Artur Quintana i Ramon Sistac.

sovint que s'usen ambdues denominacions com a sinònims, però a principis del segle XX és ja molt estrany referir-se al *llemosí*, fins al punt que nosaltres només en registrem dos casos, molt localitzades geogràficament i familiarment, mentre que *atalà* queda com a única denominació des de finals del XIX. Esta recuperació de la posició dominant del glotònim *atalà* coincideix amb l'increment de l'interès acadèmic per les llengües, i amb l'emergència, de nou, de l'*aragonès* com a llengua individuada, però durant estos primers anys d'efervescència dels parlars no es registra encara l'existència del glotònim *xapurriau*.²

A finals del XIX o principis del XX cinc erudits amb origen frangenc o ribagorçà —Braulio Foz, de Fórnols (1862), Joaquín Manuel Moner, de Fonz (1876), Maties Pallarés, de Pena-roja (1902), Santiago Vidiella, de Calaceit (1916), i Ángel Zurita, de Benavarri (1916)—³ coincideixen a atribuir als diferents parlars de la Franja filiació al *atalà*, o al *llemosí* en alguns casos, i observen diferents graus de barreja amb el *castellà*, l'*aragonès* o el *valencià*, però en cap cas insinuen una altra denominació per a la llengua més enllà de denominacions dialectals com *lliterà* o *ribagorçà*, i sempre destacant la filiació clara amb el *atalà*. Un cas rellevant pot ser, per exemple, el de Santiago Vidiella, advocat a Calaceit, qui a pesar de mostrar en aquella època certa simpatia per la «permanencia e imperio del castellano en estas cosas serias» (Vidiella, 1984 [1916]: 17) i no explicitar tan reiteradament el nom de la llengua com ho fa Pallarés, sí que té consciència catalanoparlant en la seua activitat i no menciona el glotònim *xapurriau* ni en boca d'altres (Vallespí, 2010: 315). I fixeu-vos que tampoc en les últimes referències al *llemosí* que registrem a la Franja, d'Antonio Margelí (dècada de 1920) i Loreto Margelí (1963), se la denomina *xapurriau*, i tampoc se'n pren nota d'altres que s'hi referisquen, tot i que s'arriba a considerar que no es tracta d'una *llengua*, sinó d'un *dialecte*, una *mescla* amb certs punts d'individuació respecte el *atalà*.

Tampoc en esta època (finals del segle XIX i principis del XX) cap observador extern de la Franja registra la denominació *xapurriau* ni cap de les seues variants, ni apunta a que siga una llengua diferent, o n'oculta la filiació amb el *atalà*. Sí que apareixen, però, les habituals referències a la subsidiarietat o l'impuresa de la llengua, sobretot quan es refereixen als parlars més occidentals. Per exemple, l'any 1845 Pascual Madoz, al seu *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, escriu sobre Aiguaviva (Matarranya – Bergantes):

Tienen los hab. de este pueblo un lenguaje tan particular, que no es usado ni aun por los vec. de los pueblos de su contorno: consiste en una *miscelánea del castellano, valenciano y catalán*, que solo ellos entienden, si bien es cierto que cuando salen del pueblo, o hablan con forasteros, se sirven de la lengua española. (Cit. per Moret i Coso, 1998: 27)

² Les cursives que destaquen els glotònims de les cites són nostres.

³ Foz i Moner són estudiats per Moret i Coso (1998: 27-29); Foz, també per Castañer (2014); Pallarés i Zurita, per Aliaga (2012: 34, 36-38); Pallarés i Vidiella, per Vallespí (2010: 121, 315-316). Vegeu també Pallarés (1993) i Vidiella (1984 [1916]).

Tampoc Jerónimo Borao explicita l'any 1859 una denominació singularitzant per als parlars de la Franja al *Diccionario de voces aragonesas*:

En Aragón hay tal anarquía en el idioma, que existen pueblos muy próximos entre sí pero muy apartados de lenguaje; por ejemplo, Castelserás, Valdealgorfa y Codoñera, en la provincia de Teruel, partido de Alcañiz: en los dos primeros se habla castellano, en el último cierta *informe mezcla de modismos aragoneses, catalanes y valencianos*. (Cit. per Aliaga, 2012: 33)

Manuel Milà i Fontanals publica l'any 1877 a la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* «Límites de las lenguas románicas», on cercant la delimitació del català es refereix a l'*aragonès* o el *castellà-aragonès* de la següent manera: «no hay que sepamos un *catalán* modificado por el *aragonés* y sí un aragonés que contiene elementos catalanes». A partir d'un treball de camp per la Franja que aparentment té lloc el 1863 apunta: «Aragón castellano. Aragón cerca de Alcolea y Monzón. Astadilla [Estadilla] y Fons [Fonz], mezcla. Tamarit catalán. Aquende el Cinca cerca de Barbastro, catalán». També fa algunes anotacions més que es refereixen al *català* de Tamarit, Benavarrí i Fraga (Bernat, 2010; cit. per Latas, 2018: 61).

Una mica més tard, a finals del segle XIX i principis del XX, Joaquín Costa (2010 [1878]) i Jean-Joseph Saroïhandy (1898) publiquen recerques més extenses, entre altres algunes sobre el català a la Franja i les varietats de transició a l'*aragonès*. En cap cas mencionen tampoc, ni insinuen, la denominació *xapurriau*. Ambdós es refereixen, sense vacil·lacions, al *català* i l'*aragonès*, i en ocasions, en parlar de les varietats de transició, Saroïhandy s'hi refereix com a *ribagorça*.

Com a màxim Costa es refereix a *dialecto mestizo, aragonés-catalán-valenciano*, a la zona d'Alcanyís i Vall-de-roures. De fet, reflecteix denominacions pejoratives com *patuès*, quan en el cas de Benasc es refereix a l'*aragonés-catalán-patois*, i per tant res fa pensar que els investigadors ocultarien denominacions endògenes i pejoratives per a la llengua com el *xapurriau* si en tingueren coneixement. També menciona la visió endògena que els propis parlants tenen sobre la similitud amb el valencià: «Atribúyenlo los naturales a colonos de Valencia» (Costa, 2010 [1878]: 64).

Saroïhandy es refereix als parlars del Matarranya com a «mezcla de catalán y español», però possiblement més per la generalització del parlar d'Aiguaviva, que és l'únic del que n'especifica atributs, i que erròniament podria estendre a altres poblacions del sud del Matarranya (Saroïhandy, 1898: 83). De fet, sobre denominacions que poden apuntar a denominacions pejoratives només menciona un grup de pobles del que aproximadament es considera la frontera lingüística en l'actualitat (entre Sant Esteve i Tamarit de la Llitera fins a Castanesa), dels quals afirma que parlen «bastant bé el català», però que la gent s'avergonyeix de parlar el seu *dialecte* perquè diuen que és molt *fiero*, lleig (Saroïhandy, 1908).

També Víctor Oliva es refereix només al *català* de Sopeira (Ribagorça), que aprofitant la documentació que fa el 1905 per a la novel·la *Eros Christ* presenta una comunicació al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i publica

«Documents sobre'l català parlat a Sopeira (Aragó)» (Oliva, 1908). De manera similar, cap de les comunicacions que tracten el català de la Franja al citat Congrés mencionen el *xapurriau*: «El català a-n el Ribagorça» (Navarro), «El català del Pirineu, a la ralla d' Aragó» (Saroihandy), «Sobre los límites del valenciano» (Menéndez Pidal), «Fronteres de la Llengua Catalana y Estadística dels que parlen en català» (Aguiló).

Tampoc Antoni Griera esmenta altres denominacions en la seua tesi doctoral sobre *La frontera catalano-aragonesa*, defensada a la Universitat de Zúrich. Tot i referir-se als noms de la llengua en la frontera lingüística (Griera, 1914: 16), cita el *ribagorçà*, però no el *xapurriau* ni el *patuès*. Pere Barnils (1916) no en fa referència al seu article «Del català de Fraga», on s'hi refereix com a *català* o com a *fragatí*, i tampoc es menciona cap altra denominació a l'*Arxiu de Tradicions Populars* en arregar les albades en català de Calaceit i Bellmunt de Mesquí o en al·ludir a la tradició oral de la Ribagorça catalanoparlant.

Encara l'any 1929, quan Pau Vila dona nom unitari per primera vegada al territori (*Marques de Ponent*), tampoc es refereix a cap altra denominació que la població done a la llengua:

el català sigui la llengua de la majoria dels seus pobles. (Vila, 1929a: 1)

Les llengües castellana i catalana es reparteixen el domini d'aquestes termes, representades per formes dialectals. La divisòria lingüística, segons Barnils, esta situada a l'esquerra de l'Éssera, en els vessants directes d'aquesta vall fluvial. [...] En aquesta marca occidental es troba una de les zones d'interposició d'influències entre els dos grans pobles ibèrics veïns, i el parlar de cada un d'ells ha matisat, més que diferenciat, el fons ètnic, que és igual a una banda i altra. (Vila, 1929b: 1)

Tampoc en reflexionar sobre la situació social de la llengua a Ribagorça en fa cap menció:

Sens dubte, des que fou estatuida la unitat espanyola, la nostra llengua ha retrocedit dins aquesta llenca catalano-aragonesa. En ella, però, la gent humil, el poble, més arrelat al passat i a la terra, ha seguit parlant com nosaltres, mentre que les classes socials més elevades parlen castellà més o menys aragonesat. Hom pot passar per poblacions, com Benabarre, situades dins l'àrea de dispersió lingüística catalana, sense heure'n esment, a causa que en les relacions socials de la gent menestral i burgesa, per la influència de una petita burocràcia flotant, la llengua espanyola és la que domina. No obstant, l'esperit alerta arrega al vol paraules i converses que descobreixen el substractum idiomàtic, i a més la toponomàstica conserva ben vives denominacions. (Vila, 1929b)

Tampoc fan menció a cap altra denominació per al català estudiosos de l'*aragonesa*⁴ com De la Fuente, en denunciar l'any 1886 els escassos estudis a la Llitera

---

⁴ Latas (2014: 76, 78) explicita que al segle XIX hi ha molt poca tradició a Aragó per l'estudi del català i l'aragonès propis: «Cabe recordar, en este sentido, que poco se había publicado en Aragón y por aragoneses sobre las lenguas propias en el siglo XIX», i que «lo realizado en este primer tercio del siglo XX en Aragón con respecto a sus lenguas es bastante pobre y alejado de la moderna ciencia filológica que comenzaba a desarrollarse en otros territorios, especialmente en Cataluña, que se interesó tempranamente por las lenguas aragonesas». És una idea compartida també, per exemple, per José Bada (1990: 22-23), exconseller de Cultura a Aragó i originari de la Franja, qui explicita

sobre «la mezcla de aragonés y catalán», o Domingo Miral, que cita només el català en referir-se el 1903 a l'aragonès cheso o en denunciar el 1929 que els estudiosos de l'Institut d'Estudis Catalans esborren la realitat de la llengua aragonesa.

Tampoc les múltiples estudioses del català i l'aragonès que referencia Benítez en relació amb Moneva i l'Estudio de Filología Aragonesa. Per exemple, no fa cap referència al *xapurriau* Felipa Molins, col·laboradora de la Codonyera del futur diccionari de l'EFA a finals de la dècada dels deu (Benítez, 2010: 29), ni tampoc Pilar Rebullida Sancho, informant de la Codonyera i la Torre de Vilella a finals dels deu i principis dels vint, que en referenciar lèxic compartit per diferents pobles catalano-parlants s'hi refereix com «pueblos del Bajo Aragón que no hablan castellano». És a dir, tot i no usar cap denominació pròpia per a la llengua i utilitzar grafia castellana no històrica per a transcriure-la, tampoc s'hi refereixen com a *xapurriau* (*ibidem*, p. 40).

També Benítez referencia les primeres filòlogues que fan treballs sobre parlars de la Franja, i cap d'elles s'hi refereix, ni María Trinidad Bondía Benedicto l'any 1965 en «El habla de Maella» (Benítez, 2010: 195-199; Serrano, 1980: 93-94) ni Esther Regina Santamaría Novell el 1968 en «Apellidos. Nombres de calles. Apodos de Fraga» (Benítez, 2010: 213-217). Tampoc en fa menció l'antropòleg Richard Barrett en la seua monografia sobre Benavarri, amb treball de camp dels anys 1967 i 1968, on fa poques anotacions sociolingüístiques, però només es refereix al *ribagorzano* (Barrett, 1984: 50), i també al *benabarrense* en el seu treball posterior de reflexió, però amb força referències d'algun entrevistat a la similitud amb el català i el valencià, i com a oposició a la imposició franquista del castellà (*idem*, 2010: 132-134).

En resum, cap dels investigadors del propi territori, ni els interessats pels seus parlars de fora del territori, referencien a finals del segle XIX i principis del XX el glotònim *xapurriau* o alguna de les seues variacions, ni tampoc fan menció de la denominació en veu de la població. Tot i que apareixen les habituals referències a la subsidiarietat o impuresa de la llengua, quan es refereixen sobretot als parlars més occidentals de transició, tampoc no apunten que els parlars de la Franja siguen una llengua diferent o n'oculten la filiació amb el català. Es podria pensar que el fet que els investigadors tinguen una visió merament lingüística, focalitzada en descriure estructuralment les varietats dialectals a principis del segle XX, podria haver obviat els aspectes socials, i per tant no tinguera en compte el punt de vista dels propis parlants, que podria fer que no s'interessaren per les denominacions que els parlants donen a la seua llengua, com *xapurriau*. Tanmateix, hem vist exemples de mencions a denominacions pejoratives i observacions sobre la percepció dels propis parlants que insinuen que no els hauria passat desapercbut un ús relativament extens d'un glotònim.

---

que la recerca sobre el català de la Franja és «realitzada amb escassíssima participació de lingüistes aragonesos que només s'han interessat pel tema a partir dels anys setanta, tret de dues o tres honroses excepcions» entre les que cita Maties Pallarés i Manuel Alvar, reforçant que des del domini catalanoparlant «s'han ocupat d'aquestes parles davant la indiferència dels lingüistes aragonesos i el desinterès de la Universitat de Saragossa».

Res fa pensar que estos investigadors de principis del xx no hagueren pogut considerar rellevants les denominacions pejoratives o no acadèmiques que podia rebre la llengua que estudiaven amb tanta atenció si hagueren estat generalitzades allà on estudiaven la llengua. Tampoc José Luis Aliaga (2012) fa referència a la denominació *xapurriau* en els estudiosos que revisa, de les dues primeres dècades del segle xx. De fet, les reflexions d'Aliaga sobre «la inclinación anticatalanista del regionalismo conservador aragonés» (*ibidem*, pp. 28, 45) ens fan pensar que, com proposarem en el següent apartat, encara no eren generalitzades les denominacions pejoratives ni eren prou recurrents com per haver-ne tingut coneixement estos investigadors aragonesos, perquè com a mínim haurien fet referència a este fet diferencial aragonès respecte a la llengua catalana.

LA PERSISTÈNCIA POPULAR DEL CATALÀ AL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX: SENSE REGISTRES DEL XAPURRIAU

A partir del segle xvi l'ús escrit del català a Aragó pràcticament desapareix del nivell institucional. En paral·lel s'estén la denominació de *llemosí* i cada vegada es posa més en dubte la posició que la llengua havia ocupat a la Corona d'Aragó. Amb tot, com veurem en este punt, la denominació de *català* no deixa mai d'estar present en l'àmbit popular, tampoc en tot el segle xx.

Óscar Latas (2014) referencia múltiples treballs lingüístics sobre la frontera entre l'aragonès i el català d'esta època i situa la primera referència lingüística en documents oficials a «la franja fronteriza entre Aragón y Cataluña» al *Boletín Oficial de la Provincia de Huesca*, 79, del 2 de juliol de 1841, en què a la cerca de Clavel, un fugitiu de Peralta de la Sal, el defineixen perquè «habla dialecto de Ribagorza semejante al catalán».

A nivell social, l'any 1923 l'alcalde de Fórnoles publicava un anunci sobre la necessitat d'un metge en què apuntava que la vila matarranyenca era «de habla catalán», en un signe clar de pervivència popular del glotònim (*La Vanguardia*, 16 de desembre de 1923).

L'any 1933 Juan José Mir Vallés acaba *Grivas y tordos*, la primera novel·la ambientada a la Franja, concretament a la Canyada de Beric (Betrià, 2012a). L'obra està escrita en castellà, però l'autor, d'Aiguaviva, inclou lèxic en català i explicita la filiació lingüística entre Aiguaviva, Calceit i Beseit i els límits amb la província de Tarragona (el Matarranya, el Mesquí i el Bergantes), àrea que amplia a tota la Franja (Mir, 2005; referenciat per Betrià, 2012b i 2012c):

no hay un solo pueblo en que no se hable el valenciano o catalán, más o menos influenciado por la proximidad de sus respectivos límites [...]. Y si aun desde Calceite se tirase una línea recta en dirección al Norte, llegando a los Pirineos, encerraría en una cuña de tierra limítrofe con Cataluña muchos pueblos de Aragón, aunque pertenecientes a las provincias de Zaragoza y Huesca, y por lo tanto fuera y lejana del triángulo anteriormente delimitado, en que se habla catalán correcto.

Són pobles catalanoparlants que, tot i la diversitat interna, situa en la mateixa llengua, destacant «ciertas modalidades de la pronunciación, o el acento, dentro del mismo léxico», que oposa a l'àrea de pobles on «se habla castellano, de marcado acento aragonés». De fet, en la definició dels límits de la llengua dibuixa la similitud amb el català de Perpinyà, que Mir considera diferent, però molt similar:

Dura y penosa fue para Marón la vida en los primeros años en territorio francés. Al principio aún tuvo una suerte relativa al encontrar en Perpiñán un acomodo para trabajar en la construcción de una carretera [...]. Uno de los temores que llevaban era el cambio de la lengua, y al traspasar la frontera quedaron gratamente sorprendidos al observar que podían entenderse perfectamente. La gente del pueblo, los trabajadores, los vendedores ambulantes, las personas, en fin, con quien ellos habían de relacionarse empleaban un idioma distinto al suyo, pero que tenía grandes analogías con el catalán, y este lo entendían muy bien, por las notables concomitancias con el dialecto de su país.

També Pio Baroja encaixa els parlars del sud de la Franja en el valencià:

En algunos pueblos del Bajo Aragón se habla ya valenciano. Las dos lenguas, la del centro y la de levante, el castellano y el valenciano, como todos los dialectos latinos, se pueden mezclar con facilidad y dar diversos productos híbridos con distintos matices. (Baroja, 1931).

Les propostes per a l'Estatut d'Autonomia d'Aragó durant la Guerra Civil no insinuen canvis rellevants en esta qüestió, ja que l'avantprojecte progressista presentat pels delegats del Congrés de Casp només considerava que «El idioma castellano es lengua oficial de Aragón», sense mencionar cap altra realitat lingüística ni cap altre dret, mentre que la proposta conservadora, coneguda com dels *cinco notas*, menciona la presència d'altres llengües, que denomina *dialectes*:

Los aragoneses tienen derecho a producirse verbalmente en sus dialectos ante los Tribunales de Justicia y órganos de la Administración pública, dentro del territorio de Aragón, dentro del territorio de la Región, y a designar un intérprete cuando sus interlocutores declaren no entender el dialecto respectivo. (Royo-Villanova, 1978; Santamaría, Orduña i Martín-Artajo, 1977)⁵

Encara les cròniques a l'ABC sobre l'entrada de les tropes franquistes a Fraga expliciten que «Hoy Fraga está casi desierto. Lo mismo ocurre en Torrente de Cinca y en Mazalcorreig y en Mequinenza. Por esta línea se habla catalán ya» (Sorolla, 2017).

LA DIFUSIÓN DEL XAPURRIAU

La primera referència al *xapurriau* que registrem la fan dialectòlegs en la dècada de 1910 (ALC) (Sorolla, 2025b). Aparentment és entre la Guerra Civil i el franquisme (ALPI) quan s'inicia la difusió àmplia al territori i la població. Amb tot, els registres que trobem a la premsa sobre el terme *xapurriau* per a referir-se als parlars de la Franja són molt més tardans que el que registren els treballs sistemàtics de la dialectologia.

⁵ Podeu consultar les qüestions sobre dret lingüístic als territoris de llengua catalana en els Estatuts de la Segona República a Escribano (2020).

Abans del segle XX hi ha multitud d'articles en premsa generalista que es refereixen a estrangers *chapurreando* el castellà o espanyols fent-ho amb l'anglès o en relació amb altres llengües estrangeres, i referint-se clarament a individus que no parlen una llengua com un nadiu. La primera meitat del segle XX està dinàmica sobre l'ús dels derivats de *chapurrear* completament alienes als parlars de la Franja continua. I és que en la premsa global les referències que apareixen al català de la Franja com a *xapurriau* són molt més tardanes que les que registrem en la recerca dialectològica. Amb tot, a principis del segle XX trobem ja algun ús del *chapurreo* com a forma despectiva o pejorativa per a referir-se al català parlat per nadius, encara que no es localitzen a la Franja.

Fora del territori, al diari *La Correspondencia Militar* del 26 de juliol de 1906⁶ s'explicita una menció als *chapurreados* en relació amb el català, en termes globals, en considerar-lo entre els parlars que haurien de recloure's en l'ús familiar:

El alcalde de Sabadell ha llevado un sofocón al devolérsele por sus colegas de Palencia y de Pamplona unos cartelitos anunciadores de fiestas redactados en catalán. [...] No quieren convencerse de que en España no hay más que un idioma, y que los dialectos, jergas y *chapurreados* son para uso exclusivo de la familia en las intimidades del hogar.

Posteriorment es continuen registrant algunes vinculacions entre el català i el verb *chapurrear*, però sense relació amb la Franja.⁷ Amb tot, al propi territori detectem algunes mencions dubtoses. A Ribagorça registrem dues mencions al *chapurreado*

⁶ Consultable a <<https://hemerotecadigital.bne.es/hd/es/viewer?id=de2a4953-37ae-4395-b86b-09df20f72af4&page=2>>.

⁷ La recerca d'hemeroteques digitalitzades s'ha fet de manera àmplia i sistematitzada, tant en publicacions actuals o que hereten capçaleres anteriors, des d'Aragó (*Diario de Teruel*, *Diario del Alto Aragón*), Barcelona (*La Vanguardia*, *El Ebro* —Ramos Antón, 2015—) i Madrid i altres (*ABC*, hemeroteca de la Biblioteca Nacional de España). *Heraldo de Aragón* no té digitalitzada l'hemeroteca històrica (des de 2008). *El Periódico de Aragón* va ser fundat l'any 1990. Les cerques es focalitzen en variants amb arrel *chapur* o *xapur*. En el segle XIX no registrem referències al català com a *xapurriau* en cap dels territoris que es parla. La primera meitat del XX sí que apareixen registres associant el català d'altres territoris, o en termes globals, amb el verb *chapurrear*, que ens donen pistes sobre l'ús que se'n farà posteriorment en la formació del glotònim *xapurriau* a la Franja. Per exemple, a l'abril de 1912 a *El Lenguaje* s'explicita en un article sobre «Lengua, idioma y dialecto»: «En castellano no tenemos un término especial para la designación de los subdialectos, que en Francia reciben el nombre de *patois*; pues el de *jerga* o *germanía*, no les conviene por designar un lenguaje mixto de varias lenguas, que chapurrea el vulgo en las grandes ciudades mercantiles; como el *levantino*, jerga o mezcla de catalán, provenzal, inglés, italiano, griego y turco, que se oye en los puertos del mediterráneo [...]. Idioma es la lengua oficial de una nación, como el castellano en España. Dialecto es la lengua usual de una comarca donde se emplea como idioma oficial otra lengua análoga o congénere, como el gallego en Galicia. Subdialectos son las variedades de un dialecto, como el mallorquín con respecto al catalán. Jerga o germanía es un lenguaje mixto de varias lenguas, que chapurrea el vulgo en poblaciones cosmopolitas» (<https://hemerotecadigital.bne.es/hd/es/viewer?id=03ad0eb1-3fbb-4f6b-bc3a-1a678a9fcd4&page=9>). El 24 d'agost de 1928 *El Sol* publica «Defensa del "chapurreado" vasco», on el terme s'aplica a l'ús incorrecte de l'euskera (<https://hemerotecadigital.bne.es/hd/es/viewer?id=d3100c27-1e59-4beb-8f3e-4eea66947709&page=3>). L'any 1930, en una crònica d'una obra de teatre, es refereixen a un castellà parlat per una catalanoparlant de Barcelona així: «Ella, educada en Barcelona, le habla en un castellano chapurrado de catalán» (*Heraldo de Madrid*, 17 de setembre de 1930) (<https://hemerotecadigital.bne.es/hd/es/viewer?id=512d7776-d788-47a1-920a-ffb60f0d03fa&page=5>). L'any 1932 una defensa del secessionisme valencià contra l'IEC es refereix al català com un valencià mal parlat: «La lengua catalana, pues, no existía, no existe aún. Es sencillamente un dialecto del valenciano que, al chapurrearlo, pierde la natural dulzura de este» (14 de maig de 1932) (<https://acortar.link/y7NqGk>).

anteriors a la Guerra Civil, però en ambdós casos és dubtós si es refereixen a les parles de la Franja o a un ús incorrecte d'eixa llengua, com ja era comú anteriorment. La primera referència dubtosa és de 1925. En una nota sobre unes jotes s'indica: «Pongo esta muestra de *chapurreado* bilingüe que se usa en tierras de Benabarre y de La Litera». Fa referència a una jota en castellà, que se segueix d'una variació que combina el castellà i un joc de paraules, que ve podria intentar satiritzar el català de Ribagorça i la Llitera usant variacions de *plorar* o *donar* que no es donen en català (*ploré* i *doné*) (Jiménez de Aragón, 1925: 328, 333):

5A A las rejas de la cárcel / *no me vengas a llorar*, / ya que no me quitas penas, / *no me las vengas a dar*.

6B A las rejas de la cárcel / *ne me vené a ploré*, / ya que no me quitas penas, / *ne me le vené doné*.

Sense altres referències al *xapurriau* que siguen més properes històricament no és clar si l'autor denomina *chapurreado* al català o bé es refereix a que es mesclen les dues llengües en el text, o més probablement satiritza sobre l'ús del català perquè és conscient que el català que escriu no és el que realment s'usa a la zona, i que per tant s'està *chapurreando* el català de manera conscient, com a recurs còmic. Esta última opció seria la més probable, en continuïtat amb l'ús del verb que es feia anteriorment a la premsa, en relació amb l'inglés *chapurreado* o el castellano *chapurreado*, o fins i tot el catalán *chapurreado*, per a referir-se a l'ús precari d'una llengua per parlants d'una altra, tal com ho recull actualment la definició de la RAE.

Una confusió similar ocorre amb la menció que Bordetas (1935), nascut a Estada, fa d'un viatge de l'Alt Aragó a Barcelona, on un amic de «*lo somontano*, entendeba prou poco el *Rivagorzano*; y, encá menos, el catalán», i després d'exposar algunes frases del seu aragonès per a indicar la distància lingüística, posa en la boca del amic l'expressió «¡Rumios qué *charraputiau!*!». En aragonès *charraputiar* tindria un ús similar o equivalent al del *chapurrear* castellà, referint-se a *parlotejar* (Romanos i Estudio de Filología Aragonesa, 2019), i *rumios* s'associa amb brutícia (Marco, 2009: 101), però probablement aquí es tracta d'una errata o un eufemisme per a *redios* («¡Redios qué *charraputiau!*!»).⁸ Entenem que al seu amic aragonès del ribagorçà de transició al català cap a l'est se li fa difícil d'entendre i li pareix una mescla estranya i propera simultàniament. Per tant, el català en termes globals li pareix un *charraputiau*, perquè concreta: «yó saeba el catalán (qué igual qu'el rivagorzano, qu'el valenciano, qu'el mallorquín, qu'el rosellonés y atras llervas, certa mezclla de un montón de lenguas muertas y vivas) yó, el flamante Papirróy, e traduciba en el inte hasta lo más defícil, como *metje, jutge, fetge, penchat...*, *gat* y *ifeste fúm!*!». Aparentment no es refereix encara al glotònim *xapurriau*.

No és fins al 1956 quan registrem la primera menció explícita al *xapurriau* que clarament es refereix als parlars de la Franja. Al diari *Lucha* (*diario de FET y de las*

⁸ Hem d'agrair estes propostes a Juan Pablo Martínez i a Alberto Gasquet.

JONS) del 12 de juliol de 1956, la subsecció «Estampas alcañizanas» de la secció «Tierra Baja», signada per Colado, encapçala amb el títol «Una “extranjera” con pantalones» una història on es relata una trobada amb una dona vestida de manera aparentment elegant a la que «acompanya otra joven con facha pueblerina». El narrador diu: «Mi chaval se echa a reír, y comenta que es una extranjera, porque efectivamente no habla castellano». Tot i això, algú ho descarta:

¡Quiá, esta lo menos es de Castelserás [castellanoparlant], o de La Pobleta [catalanoparlant, a la província de Castelló] o de algún pueblo cercano! Hombre, no creo sea tanto. Pero al pasar junto a nosotros, su conversación desconocida no me suena ni a francesa, ni inglesa, ni menos alemana, por lo que voy deduciendo, que si efectivamente será algún camelo. Su andar cinematográfico imita perfectamente a la rubiales y volcánica Marilyn, especialmente en su disimulada cojera y en el desvergonzado contorno de sus abultadas y redondas posaderas. [...] yo no entiendo el *chapurreat*, hasta que la oigo decir: «Al poblet, dona, al poblet, de Barcelona». (Colado, 1956)

És a dir, satiritza el català d'algú que possiblement és del Matarranya o del Mesquí, i explícitament designa el seu parlar amb el terme *chapurreat*, sense cap adjectiu més.

Amb tot, al propi diari *Lucha*, de la província de Terol, és tan estrany l'ús del terme que només torna a aparèixer el 24 de juliol de 1958, en el mateix espai «Tierra Baja» i signat per José Colado Escolano —que ha de ser el mateix autor—, qui es refereix a un viatge a Sant Carles de la Ràpita i diu que de l'autobús baixa a Tortosa una «jovencita masovera» que, «sonriéndonos en un chapurreado catalán, nos dijo [...]» (Colado, 1958). És probable que es referisca a una catalanoparlant del Matarranya o el Mesquí amb qui compartia el trajecte.

Segons l'esquema proposat a Sorolla (2025a i 2025b), els processos secessionistes en les llengües poden distingir entre quatre nivells d'impacte sobre la identitat de la llengua, de menor a major, segons si afecten (a) la grafia, (b) l'estatus, (c) el glotònim o (d) els límits i la individuació del parlar. Fixeu-vos que cap de les dues primeres referències al nou glotònim *xapurriau* (c) van més enllà i no expliciten que la llengua siga diferent del català (individuació) (d), però sí que n'ataca l'estatus, amb una percepció pejorativa de la llengua (b).

I no és fins al 1965 que trobem una tercera menció del *xapurriau* a la Franja, que es produeix, ara sí, en un altre diari. María Dolores Serrano (1965) publica una sèrie de reportatges sobre un viatge per la Franja que posteriorment recopilarà en un llibre.⁹ Explica que a Roda d'Isàbena, amb un català de transició a l'aragonès, mentre dos xiquetes estan al carrer,

---

⁹ Serrano (1980). Hi ha una edició prèvia de l'editorial Taber que referencien Manent (1972), Tomás Alcoverro a *La Vanguardia* l'any 1970 (<https://acortar.link/7lfnfd>) i posteriorment José Luis Melero a *l'Heraldo de Aragón* l'any 2020 (<https://www.heraldo.es/noticias/ocio-y-cultura/2020/03/26/las-chronicas-de-maria-dolores-serrano-1366075.html>).

[u]na mujer se asoma a la ventana de encima y grita en «*chapurriao*», que viene a ser un ribagorzano herético:

—Puja enta munto, fata, no me fagos ragonar...

María Dolores Serrano és coneixedora de la realitat frangenca per haver viscut a Mequinensa, i com a filòloga mostra interès per la llegua del territori que visita i explicita multitud de diàlegs en català en uns articles que estan escrits en castellà. També es fa ressò ampli, sovint en to irònic, de debats particularistes sobre la llengua:

en Fraga hablan un catalán un poco arcaico, el fragatino, un catalán tan especial que un erudito de estos contornos hasta quería escribir un libro demostrando —como siempre— que la lengua de su pueblo no era dialecto, sino idioma. Creo que no llegó a escribirlo, y es lástima, que estas son cosas de mucho mérito.¹⁰

en Mequinensa cantan la jota en castellano, pero los números los dicen en catalán.

en Maella no hablan ni el castellano ni el catalán, sino el maellano, que es lengua sonora y vigorosa, propicia a la diptongación, seguramente por influencia mozárabe, y tiene vocales finales muy abiertas, pronunciadas a la manera del Pallars. El maellano tiene algo de balear, de provenzal y de valenciano, y no es seguro si es un catalán arcaico sobre molde aragonés, o un aragonés arcaico sobre molde catalán: eso no se sabrá hasta dentro de dos meses. Pero no se asusten, que la cronista no es tan sabia. Toda esta sabiduría sobre la lingüística maellana acaba de escanciármela el ángel bondadoso que una providencia benigna me deparó al día siguiente de mi llegada a Maella. Mari Trini Bondía, que este año va a licenciarse en Filología Románica por la Universidad de Barcelona, es una persona [...] que me explicó lo del maellano, que es el tema de su *tesina*. [...] Pero andábamos por el maellano. Mari Trini Bondía me ha prestado, entre otras cosas, un sermón que el padre Lasheras pronunció aquí el año pasado, en el “Día del Maellano Ausente”: “No mos ficarem en que si esta llengua es idioma o dialecte, ningú ho podria aclarí, ni si es fina o basta, si es maja o fea. Totes les llengües son majes cuan se parlen bé, cuan son la llengua que vam dependre als chenolls de les nostres mares [...]”» (Serrano, 1980: 68, 77 i 93-94)

Tingueu en compte que Serrano només deixa registre del *xapurriau* a Roda, i no a Maella, ni a tretze poblacions de la Franja. El cas dels glotònims a Maella hauria de ser un cas d'estudi en una recerca més aprofundida. És la primera vila de la Franja on registrem *xapurriau* com a adjectiu a la dècada de 1910 (ALC), i posteriorment és la primera vila on es registra com a substantiu (entre 1935 i 1947) (ALPI). Tanmateix, els estudis particulars posteriors de gent que coneix la població de primera mà fan només ja referència al localisme *maellà*, i no al pejoratiu *xapurriau* (Bondía, 1964; Val, 2000).

Continuant amb els registres històrics en premsa del *xapurriau*, l'any 1967 torna a aparèixer la denominació a *Lucha*, i esta vegada ja no com a adjectiu pejoratiu per a referir-se al català (b i c), sinó per a definir-la com a llengua clarament individualada (d): en un requadre on hi ha una fotografia de Massalió, diu que és «uno de los

¹⁰ Fa referències a la consciència lingüística de Fraga respecte a algun castellanisme del poble veí catalano-parlant: «Les xiquetes de Velilla / a la llum diuen candil, / a la finestra, ventana, / i al julivert, perejil».

pueblos más bonitos de nuestro Bajo Aragón, ya en la linde con Cataluña», i explica que «[a]llí también se habla esa lengua tan singular del “chapurreao”, que ni es castellano, ni es catalán, ni siquiera coincide con el tortosino. Es la linde que no separa a Aragón de Cataluña, sino que precisamente la une, como nos une el Ebro» («Nuestra provincia. Mirador turolense: Mazaleón»).¹¹

Seguint amb els primers registres en premsa com a llengua explícitament individuada, un any més tard es referencia a *La Vanguardia Española* que Joaquín de Carpi y Zaidín està treballant en un diccionari tamarità-castellà, i on s'explicita que el *tamaritano* és un «dialecto local aragonés de Tamarite», i que, «debido a la gran semejanza de este dialecto con el catalán, Carpi consulta con un diccionario de la rica lengua catalana que le sirve de guía para recordar alguna palabra ya en desuso» («Un diccionario tamaritano-castellano»). La notícia és recollida també críticament per Manent (1972), però el llibre no es publicarà fins una dècada més tard (Carpi i Carpi, 1981), reconeixent la proximitat amb el català, i aportant el dictamen de la RAE sobre la unitat del valencià i el català, però considerant que les peculiaritats el fan un *dialecto* independent del català, el castellà i l'aragonès (d), i usant una grafia castellana (a) (Giralt, 2017).

Pocs anys més tard Xavier Fàbregas (1971) relata un viatge a peu pel sud de la Franja amb encara més accent en la qüestió lingüística i amb un to més prescriptiu que no el de Serrano. Són diverses les cites que expressen la distància existent entre el seu parlar de Barcelona i el dels frangencs. Amb tot, noteu que, a pesar de les abundants referències a llengües individuades, en cap d'elles es menciona el glotònim *xapurriau*. Per exemple a Maella, novament, on registràvem la primera menció:

—Vostès són francesos?
—I ara! —fa l'Eva—. Som de Barcelona. Que no veu que parlem català. Que l'entén, el francès, vostè?
—Oh, bé —diu la mola—, no parlen pas maella.
—Però si fóssim francesos no ens entendria.
—Oh, bé!
—Encara que les vocals canviïn, les paraules són les mateixes. No se n'adona?
—Oh, bé!

La dialèctica de l'Eva no ha assolit de foradar la mola. Quan som al carrer comentem la idea que la gent del país té dels idiomes en general. Un canvi d'accent, el més petit gir dialectal, és esgrimit com a raó decisiva per a donar salconduit a un idioma. A l'escola ningú mai no els deu haver parlat més que d'imperis i falòrnies, però sense explicar-los la realitat quotidiana de la qual sorgeixen indefectiblement totes les superestructures que hom es vulgui inventar.

[...]

¹¹ A *Lucha* també trobem una altra menció al *xapurriau* uns quants anys més tard, l'any 1970, però esta vegada no es fa referència al català del Matarranya, sinó a una conferència pronunciada per José Badlló a Terol sobre poesia moderna catalana: «—Y sols puch oferirte, sí t'plauen eixes fulles del arbre del fruit d'or... / —¡Torico! ¿Qué chapurreas? —Esto es puro catalán, Boticario. Y poético» (*Diario de Teruel*, 15 de gener de 1970). Vegeu <https://hemeroteca.diariodeteruel.es/viewer.vm?id=414677&lang=es&page=12>. Es fa una crònica dos dies després, el 17 de gener de 1970 (<https://hemeroteca.diariodeteruel.es/viewer.vm?id=414699&lang=es&page=8>).

Quan m'acosto a pagar el qui és de Maella em pregunta si entenc bé el maellà.
 —Ja ho crec. Si sóc de Barcelona.
 —És que aquí tenim el nostre idioma, que és el maellà, sap? —em diu amb bonhomia informativa—. Com els tortosins tenen el tortosí i els valencians, el valencià.
 —Ací ho barregem tot una mica —em fa el del bar.
 —Miri, jo he viscut trenta anys a Barcelona —m'acclareix el «maellista»— i no he volgut aprendre el català, no senyor. Jo sempre parlo en maellà. Algun cop em deien: «Que és de València, vostè?». I jo els responia: «No, de l'Aragó». I es quedaven tots parats» (Fàbregas, 1971: 70-71)

Esta dinàmica particularista es repeteix a la Torre del Comte: «Ací parlem un bocí de català, un bocí de valencià i un bocí d'aragonès. I quan baixem a Saragossa parlem en castellà» (*ibidem*, p. 150). Es veu també a Calaceit, que és una sorpresa pel seu origen, però on s'afegeix el factor turístic:

—No són pas francesos, vostès? —ens demana el cucurbitaci.
 —No, senyor, som catalans. De Barcelona. [...]
 El nostre despenjament indumentari crida l'atenció a la gent del país, i el nostre posat vagarós en un matí de dia feiner, no n'hi ha dubte. (*Ibidem*, p. 105)

I pràcticament al final del viatge apareix l'única menció al català:

—Sí, senyora, el poble es diu Fuentespalda; però nosaltres, quan parlem en català, li diem Fonespatla.
 La dona sap perfectament que ella parla català. És potser la primera persona que no utilitza sobre el seu enraonar una complicada teoria idiomàtica. (*Ibidem*, p. 203)

L'any 1972 registrem una nova menció al *xapurriau* a *La Vanguardia*, que es fa ressò d'algunes de les publicacions aquí mencionades per a criticar-les (Manent, 1972):

Pero las gentes de Valldeu, de Areny, de la Torre del Comte, de Fraga, de Mequinsena o de Beseit, tienen una conciencia lingüística confusa o errónea. María Dolores Serrano observa que ciertos eruditos locales tienden a demostrar que lo que se habla en su población no es dialecto, sino idioma autónomo. Y así se refieren al «maellano» o al «fragatino» como a pequeños «reinos» lingüísticos. [...] Y así la gente dice a los viajeros que su «*chapurreado*» se parece al valenciano, al tortosino, al catalán o al aragonés.

Poc més tard, l'any 1973, la revista carlista *Esfuerzo Común*¹² publica una ressenya d'unes jornades celebrades a Saragossa on actuava el cantant de la Codonyera «Tomás Bosque, cantante en “chapurriau”, solidario con su pueblo bajoaragonés que se despuebla trágicamente» (Brioso, 1973). Fixeu-vos que és el primer registre del glotònim amb sufix *-iau*, que possiblement és el més difós en l'actualitat.¹³

En esta obra no tractem discussions sobre la grafia del català a la Franja (a). Però els atacs a l'estatus del català de la Franja (b) es registren històricament, per

¹² La publicació *Esfuerzo Común* va patir força embats de la censura franquista, i es associava als corrents progressistes del carlisme, vinculats al Partido Carlista i a Carlos Hugo de Borbón-Parma.

¹³ Cronològicament, des de la primera menció en premsa del *chapurreat* l'any 1956 fins la primera menció del *chapurriau*, amb sufix *-iau*, l'any 1973, apareixen multitud de denominacions que hem anat indicant: *chapurreat* (1956 i 1979), *chapurreado* (1958 i 1972), *chapurriao* (1965), *chapurreao* (1967), *chapurriau* (1973), *chapurriat* (1979)...

exemple al segle XVII (Sorolla, 2025a). El primer ús de *xapurriau* com a glotònim (c) per als parlars de la Franja apareix en obres acadèmiques descriptives de la dècada de 1910, per a qualificar el parlar de Maella com a *atalán chapurreat* (ALC), i en premsa a mitjans dels anys cinquanta, mentre que el primer ús de *xapurriau* en termes de llengua individuada i diferenciada del català (d) data de la segona meitat dels seixanta, tot i que entre investigadors de la llengua ja s'expliciten posicions secessionistes associades a glotònims localistes als anys vint. I no és fins principis dels setanta quan es registra per primera vegada la forma *chapurriau*, amb el sufix *-iau*, un dels més comuns en l'actualitat, i a partir d'aquella dècada el glotònim *xapurriau* comença a expandir-se en la premsa general. A l'*Heraldo de Aragón*¹⁴ no és fins al 1976 quan es localitza el primer registre de *xapurriau*. Manuel Porquet Manzano, exiliat socialista i un dels fundadors d'*Andalán*, denuncia la influència de les mobilitzacions polítiques de Catalunya i els fluxos turístics a la Franja:

No tenemos la menor duda, que esta convivencia ayuda en gran manera a que el lenguaje de Ribagorza, Litera y Bajo Cinca vayan adquiriendo la influencia del catalán y cada día vaya desapareciendo la peculiaridad de aquel «*chapurriau*». (Porquet, 1976)

Fixeu-vos que ja inclou el sufix *-iau* i és obertament secessionista, en denunciar la influència del català.

El mateix any Jesús Guiral Grau (1976), director de l'Escola de Mestria Industrial de Valls, en un article on reflexiona sobre la historicitat del català a Casp, explicita:

- g) La extraordinaria analogía del mal llamado «*chapurreau*» actual con la lengua valenciana de las provincias de Castellón y Valencia, repoblada por aragoneses en la Reconquista [...].
- l) La mayoría de los autores aragoneses ignoran este hecho por desconocimiento del catalán y del injustamente vilipendiado «*chapurreau*», con desprecio del nunca desmentido aragonesismo de nuestras comarcas orientales.

A *Nueva España* registrem la primera referència a una de les varietats de *xapurriau* el 4 de setembre de 1979, en una resposta que Rafel Barrio Pueyo fa a l'article «Lo fragatí i lo català», de l'activista Josep Galán, on afirma:

hay que reconocer que el llamado popularmente «*chapurriat*» tiene un alto grado de aragonesismos y vocablos aragoneses [...]. Con esto no pretendo negar, ni mucho menos, que el «*chapurriat*» no sea una forma catalana, pero sí quiero decir que es un catalán muy particular (que, desde luego, hay que potenciar y cultivar).¹⁵

¹⁴ Tot i que l'*Heraldo de Aragón* no dona accés públic a la seua hemeroteca històrica, l'hem pogut consultar amb el suport de Lluís Rajadell.

¹⁵ L'article es va publicar a *Nueva España*, una capçalera franquista que més endavant adoptaria el nom de *Diario del Alto Aragón* i que, al seu torn, havia substituït el periòdic republicà *El Pueblo*. Accés a l'article original: <https://hemeroteca.diariodelaltoaragon.es>.

Dos articles successius de setembre de 1979, un del dia 20, del Centro de Estudios Socialistas – PSOE, i un altre del 23, del Consello d’a Fabla Aragonesa, es refereixen al *catalán de Aragón (chapurreat)* per a demanar la cooficialitat del català.

A banda dels registres històrics de *xapurriau* en premsa a partir de mitjans del segle XX, hi ha algunes referències molt posteriors, però que tenen certa rellevància històrica: les dels exiliats de la Guerra Civil. En principi el seu contacte amb la població local després de l’exili és reduït, i per tant la representació de la llengua que parlen podem considerar-la com a fossilitzada en l’etapa prèvia al franquisme, encara que les publicacions que relacionem es publiquen a l’exili durant el règim. La primera és dels anarquistes del Matarranya:

El «CHAPURREADO» que se habla tiene mucho de catalán y de valenciano, pero poco o nada de aragonés. [...] los mozos con su rondalla cantando coplas amorosas a las novias en lenguaje baturro [...]. Es una cosa consuetudinaria lo que ocurre en el límite con Cataluña en los pueblos de Aragón se habla el catalán, aunque mitigado y en los catalanes fronterizos con Aragón, se baila la jota aunque también mitigada. (CNT-AIT, 1971: 6-7)

El fet que estos exiliats utilitzen *chapurreado* per a denominar la llengua ens dona alguns indicis històrics. En primer lloc, ens indica que l’expressió possiblement ja s’utilitza abans del franquisme, però, en segon lloc, també que en aquell moment és compatible amb la filiació al català, perquè explícitament es denomina *català* a la llengua del Matarranya, com ho fan les referències al *xapurriau* dels primers atles lingüístics. De fet, una tercera qüestió és que l’accent es posa en definir-la com a llengua distinta a allò que es considera aragonès, que es denomina *lenguaje baturro*.

Este ús de *xapurriau*, en oposició sobretot a *castellà*, ho veiem també en un altre exiliat, Víctor Blanco, anarquista d’Alcampell (Llitera): «por la proximidad a Cataluña se habla un “chapurriau” que tiene alguna costumbre de origen catalán y rasgos diferentes de los pueblos vecinos, difícil de comprender para los castellanos» (Souchy, 1977). Com en el cas anterior, la denominació de *xapurriau* s’utilitza per a definir el parlar com a mescla, no s’usa com a glotònim consolidat, i associant el parlar en tots els casos al català, i especialment oposant-ho al castellà. Per oposició, no fa cap menció a la particularitat lingüística del Matarranya un altre exiliat, Manuel Antolín (2005), militant del Partit Comunista a Fondespatla.¹⁶

Es pot sumar a les referències dels exiliats també la que l’anarquista Garcia Oliver fa a *El eco de los pasos* (1978) sobre el parlar de Bellver de Cinca. Tot i que actualment és castellanoparlant i proper a la Franja, en aquell moment havia de ser encara molt rica la base ribagorçana del seu parlar. I diu l’anarquista barceloní sobre

¹⁶ De fet, el llibre no es refereix a la llengua ni tan sols quan l’ha de contrastar amb la de Barcelona, Perpinyà, etcètera, o quan es troba altres matarranyencs lluny de casa. Tampoc les expressions del llibre tenen cap connotació lèxica del català del Matarranya, i fins i tot posa en boca de sa germana la frase «¡Si supierais la cosa tan bonita que Manuel guarda en su maletica!», amb un diminutiu més propi de castellanoparlants a Aragó. Hom apunta que potser es deu a que el text original està escrit en francès i ha estat traduït al castellà.

el periodista Felipe Alaiz, originari de Bellver, que a Barcelona «hablaba en aragonés, en “chapurriado”, mitad castellano mitad catalán». És probable que Alaiz aprenguera a parlar català, perquè va estudiar a Lleida i va viure també a Tarragona i Barcelona, i el propi parlant l'associava amb un *chapurriado* en el sentit d'una mescla, però usant també una denominació que els anys trenta podia estar generalitzant-se per al català de la Franja i les parles de transició com Bellver. Reforçant l'ús associat al català i els parlars de transició d'Aragó, fixeu-vos que s'hi refereix com *chapurriado* i no com *chapurreado*, que s'escriuria en castellà. El sufix *-ia(d)o* no el trobem fins els anys seixanta en referència al parlar de transició de Roda d'Isàbena. De fet, en el mateix passatge Garcia Oliver es refereix a un italià que parlava català dient que «hablaba en italiano con pretensiones de catalán, pero daba la impresión de ser bastante culto», i no el defineix amb la mateixa denominació.

EL RECONeixEMENT ACADÈMIC CONTEMPORANI

A finals del segle XIX i principis del XX el coneixement científic sobre el català de la Franja era exigü, però a partir dels viatges filològics, els atlas lingüístics i les primeres monografies el reconeixement de l'existència del català a la Franja es va fer acadèmicament més rellevant. Per exemple, Juan Moneva y Puyol explicita que es parla català a Nonasp i Favara (Moneva, 1952; Bada, 2015). Camilo José Cela (2010: 126-127, 233-235) afirmava en el seu llibre de viatges per terres lleidatanes:

también suele entenderse que el catalán es lengua que se habla —además de en las islas Baleares, el principado de Andorra, parte del reino de Valencia y de la linde de Aragón, del departamento francés de Pirineos Orientales y la ciudad de Alguer, en Cerdeña— en el completo ámbito del principado de Cataluña.

I deia de les poblacions que visitava: «por todos estos pueblos se sigue hablando el catalán: mejor o peor ya que, en estas zonas de fricción de lenguas, las lenguas se despedazan —o se liman— al convivir e influirse recíprocamente».

Posteriorment, especialment en l'últim terç del segle XX, s'intensifiquen les recerques lingüístiques sobre el territori (Quintana, 1972; Rafel, 1981; O'Donnell, 1986; Sistac, 1993; Giralt, 1997; Moret i Coso, 1998).

Des de les recerques de lingüística i sociolingüística, de qualsevol origen, la filiació lingüística dels parlars de la Franja ha estat clara. Per exemple, a la Universitat de Saragossa les recerques sobre el català de la Franja han estat abundants, des dels estudis sociolingüístics encarregats pel Govern d'Aragó (Martín Zorraquino *et alii*, 1995) a les recerques filològiques, entre les que es pot destacar les de Javier Giralt, professor titular de Filologia Catalana del Departament de Lingüística i Literatura Hispàniques:

dentro del territorio aragonés, su máximo exponente lo encontramos en una extensa franja situada en la zona oriental de la región, que abarca desde los Pirineos hasta el Matarraña turolense y que se caracteriza por la convivencia que en ella se da entre el castellano y el catalán (o variedades de estas lenguas). (Giralt, 2003)

També es poden mencionar altres estudis d'investigadors històrics de la Universitat de Saragossa como Castañer, González i Simón (2005) («además del castellano, lengua materna de la mayor parte de sus habitantes, se hablan otras variedades lingüísticas aragonesas y catalanas»), la primera tesi defensada en català, la de Maria Teresa Moret (2010), l'estudi de les relacions medievals entre poblacions de la Franja i les veïnes (Albesa, 2017) i treballs d'altres investigadors històrics de la Universitat (Aliaga, 2012; Fort, 2008).

El reconeixement del català com a llengua de les comarques de la Franja també ha estat generalitzat en les diferents publicacions que el Govern d'Aragó va elaborar durant el procés de comarcalització (Galán, 2008; Giralt, 2008; Quintana, 2001, 2003a, 2005; Saura, 2006; Serrano Dolader, 2008). La presència del català a la Franja també es reconeix des de les diferents acadèmies de la llengua, com l'Institut d'Estudis Catalans (IEC),¹⁷ que defineix el català com «[l]lengua romànica parlada a Catalunya, a la major part del País Valencià, a les Illes Balears, a la Franja de Ponent, a la Catalunya del Nord, a Andorra, a la ciutat sarda de l'Alguer i a la comarca murciana del Carxe», o l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL),¹⁸ que defineix el valencià com «[l]lengua romànica parlada a la Comunitat Valenciana, així com a Catalunya, les Illes Balears, el departament francès dels Pirineus Orientals, el Principat d'Andorra, la franja oriental d'Aragó i la ciutat sarda de l'Alguer, llocs on rep el nom de català», i ha usat esta fórmula en altres desenvolupaments (Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2005). La Real Academia Española (RAE)¹⁹ fa una menció poc específica en la seua definició del diccionari: «Lengua romance vernácula que se habla en Cataluña y en otros dominios de la antigua Corona de Aragón», però ja des de bon inici va explicitar quins eren els territoris catalanoparlants en el document *La lengua de los valencianos*: «el valenciano es una variante dialectal del catalán. Es decir, del idioma hablado en las islas Baleares, en la Cataluña francesa y española, en la franja de Aragón, en la mayor parte del País Valenciano, en el Principado de Andorra y en la ciudad sarda de Alguer» (Real Academia Española, 1975). L'evidència acadèmica també es va explicitar en el manifest de professors d'universitats, investigadors i científics de tot el món a favor del reconeixement i dignificació de les llengües minoritàries d'Aragó promogut pel Rolde de Estudios Aragoneses (2012), on pràcticament tres-cents investigadors ratificaven esta filiació. Finalment, també la recent creada Acadèmia Aragonesa de la Llengua²⁰ explicita que, «en relació amb el català d'Aragó, es considera “ús correcte” d'aquesta llengua la utilització del model normatiu composicional establert per l'Institut d'Estudis Catalans» i «també és aplicable el determinat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua» (Acord normatiu

17 <https://dlc.iec.cat>

18 <http://www.avl.gva.es/lexicval>

19 <https://dle.rae.es>

20 <https://academiaaragonesadelalengua.org/ca>

1/2023, de 27 de febrer, de l'Academia Aragonesa de la Lengua, sobre la normativa d'ús oficial del català d'Aragó).

DADES QUANTITATIVES SOBRE ELS GLOTÒNIMS

A la Franja el català ha perdut des del segle XVI la posició que tenia, i com a conseqüència hi ha una pèrdua de prestigi, un creixent sentiment anticatalanista i l'impacte cada vegada més evident d'un procés homogeneïtzador. Tot i això, el català local ha mantingut un estatus d'autoctonia, associant-se positivament amb els valors locals, però cal tenir en compte també que la població ha tendit a emigrar, i la varietat de la llengua catalana associada amb la modernitat, l'estatus alt, el mode de vida urbà o fins i tot el sobiranisme ha estat el català central i no altres dialectes més propers als de la Franja. Hi ha pogut tenir un paper important l'associació de la varietat amb Barcelona, els descendents dels autòctons emigrats a l'àrea metropolitana o els mitjans de comunicació en català. Això de vegades ha despertat també una oposició entre les dues varietats, de manera que l'accentuació de les diferències permetia desplegar la dimensió solidària entre els parlants autòctons, associant-se amb els discursos d'autenticitat i potenciant el secessionisme lingüístic de caire popular.

Als anys noranta només el 9,3% de la població de la Franja denominava *català* a la seua llengua de manera espontània. El 47% la denominava *xapurriau* i el 32% utilitzava denominacions localistes com *fragatí* (Martín Zorraquino *et alii*, 1995).²¹ Generacionalment, en aquells estudis dels anys noranta el terme pejoratiu *xapurriau* reculava entre els més joves, amb l'increment de les denominacions localistes i no tant de la denominació històrica *català*. Pel que fa a la seua relació amb el nivell d'estudis, entre els enquestats amb nivell d'estudis primaris *xapurriau* era l'opció majoritària, mentre que entre els enquestats amb estudis superiors esta denominació passava a ser minoritària, la localista era una mica superior i el terme *català* arribava al 31,4%. Martín Zorraquino *et alii* preguntaven: «¿A què s'assembla / es pareix més el que parlen aquí? [al castellà | al català estàndar | a cap dels dos | als dos per un igual]». Sumant les opcions *català* i *valencià*, la filiació lingüística històrica assolí el 84,6% de les respostes.

Pel que fa a la identitat col·lectiva, l'estudi de l'Euromosaic (1994) apuntava que la major part de la població de la Franja declarava la identitat aragonesa (79,9%) i espanyola (75,7%), a més d'europea (60,4%). Amb tot, el percentatge d'identitat catalana era significatiu en este estudi (19,0%). Esta perspectiva potser havia de ser

---

²¹ Martín Zorraquino *et alii* preguntaven: «Doni el nom de la parla de la seva localitat». L'Euromosaic no incorporava esta informació en la matriu de dades, tot i que els qüestionaris sí que contemplaven la pregunta: «Quina va ser la primera llengua que va aprendre a casa vostra? (Cal mantenir al llarg de l'entrevista el terme usat per la persona entrevistada) Català 1 (terme usat .....)/ Castellà 2 / Ambdues alhora 3 / Altres 4» (Martín Zorraquino *et alii*, 1995; Euromosaic, 1994).

contrastada amb altres estudis de tipus qualitatiu, amb més capacitat d'interpretar els serrells complexos de la/les identitat/s col·lectiva/es (Espluga i Capdevila, 1995). També en l'informe de Martín Zorraquino *et alii* (1995: 103) es tractava el tema identitari, tot i que no es disposava de resultats empírics:

La insistencia en ese localismo es una forma, sin duda, de subrayar la identidad propia de cada localidad y, por otra parte, de diferenciar a toda la Franja con el resto de Aragón y, desde luego, con Cataluña (valdría la pena reiterar que los hablantes encuestados nos repitieron hasta la saciedad que se sienten aragoneses —y recordamos que hemos sido testigos de ciertos enfrentamientos como consecuencia de la posible confusión que puede originar el uso del término *catalán* para identificar la forma de hablar en alguna localidad de la Franja (en Maella, concretamente—): una mujer de Fabara nos aportó sobre la cuestión una copla: «si mos pregunten de on sem / pronte quedarem entesos: / parlam conforme sabem, / pero sem aragonesos».

Precisament, este conflicte evidencia la relació entre llengua i identitat col·lectiva i pot forçar una tensió que per a alguns pot tenir com a conseqüència la negació de la relació entre els parlars de la Franja i el *català*, com hem vist més amunt. Si s'és aragonès, i la identitat aragonesa no es configura a partir de la llengua catalana, o fins i tot el català simbolitza la contraidentitat, aleshores la disjuntiva té quatre possibles solucions a llarg termini. D'una banda, hi ha la substitució lingüística, perquè permet privilegiar i mantenir la identitat col·lectiva canviant els usos lingüístics: *parlar castellà perquè no s'és català*. En l'altre pol, hi ha l'adopció d'una nova identitat col·lectiva, que permet mantenir els usos lingüístics, però adequant la identitat col·lectiva a estos usos: *ser català perquè es parla català*. Enmig dels dos pols hi ha possibilitat d'almenys dues estratègies més. Una, amb certa preponderància cap al pol de la llengua, adaptaria o redefiniria la identitat col·lectiva per tal que incorpore la llengua com a símbol del grup: *ser aragonès perquè es parla català*. L'altra, amb certa preponderància de la identitat col·lectiva per sobre de la llengua, afavoria l'adequació de la identitat de la llengua per tal d'esborrar qualsevol possible conflicte amb la identitat col·lectiva: *dir-li a la llengua com siga excepte català perquè no s'és català*.

La introducció de denominacions locals i pejoratives a la Franja durant el segle xx —o la difusió de la denominació *llemosí* a partir del segle xvi— seguiria l'última alternativa que hem nomenat, que consisteix en destacar qualsevol diferència dels parlars de la Franja respecte el *català*, amb el que no es vol identificar, però actualment les converses de la població de la Franja amb altres catalanoparlants de Catalunya o del País Valencià se segueixen fent en català, indicant implícitament que sí es considera la mateixa llengua, i mantenint, per tant, les contradiccions internes entre la identitat col·lectiva i la llengua.

Espluga, un dels més encertats analistes de les identitats a la Franja, apunta a la inexistència de la identitat *frangenca* (Espluga i Capdevila, 1995, 1996; Espluga, 2003, 2004, 2008a, 2008b, 2009). Si bé la Franja és un gran instrument analític que resumeix la confluència d'un fet sociolingüístic i un altre d'administratiu, o també un recurs en què s'han arrecerat l'activisme lingüístic i l'activisme identitari, no es pot dir el mateix sobre l'autoreconeixement de la població com a part d'esta Franja.

Este concepte es troba en creixement precisament per l'esforç fet des de l'activisme, però en cap cas s'ha generalitzat al nivell de les identitats comuns: l'aragonesitat, l'espanyolitat, les identitats locals i, més recentment, les comarcals.²² Tampoc no pareix que la proposta d'una identitat aragonesa en què el català tinga un paper significatiu s'haja generalitzat en la societat aragonesa, a tenor dels debats sobre política lingüística aragonesa des del canvi de mil·lenni. Per tant, tot ens fa pensar que les tendències actuals privilegien dinàmiques on la identitat col·lectiva té preponderància per sobre de la llengua.

Actualment les denominacions pejoratives o localistes de la llengua s'han reduït. Si bé a mitjans dels anys noranta el percentatge de població que utilitzava *català* com a denominació preferent era d'un 9,3% (Martín Zorraquino *et alii*, 1995), l'any 2004 este percentatge s'havia ampliat al 19,8% (Sorolla, 2005) i l'any 2014 era ja superior a les denominacions localistes o a les pejoratives, amb un 44,6% de població que denominava *català* a la llengua en resposta espontània a una enquesta. És possible que en aquell moment s'haguera desconflictivitzat l'ús de la denominació científica i haguera avançat per la seua associació amb els sectors més dinàmics de la societat, com són la població amb majors nivells d'estudis i els joves. De fet, tot i l'ús de glotònims diferents, la major part de la població de la Franja (86,9%) estava d'acord o molt d'acord amb esta afirmació: «El parlar de les Illes Balears, el de Catalunya, el de la Comunitat Valenciana, el d'Andorra i el de les Comarques Orientals d'Aragó són maneres diferents de parlar la mateixa llengua» (Sorolla, 2014). Ja de manera molt més contemporània han sorgit propostes com *aragonès oriental*, i davant la pròpia indefinició legislativa s'han popularitzat acrònims com LAPAO. Podeu trobar-ne una revisió a Giralte (2014). Amb tot, és possible que en els últims anys haja canviat la situació per la mobilització organitzada de grups lingüísticament secessionistes i per la centralitat política del conflicte entre el sobiranisme català i l'Estat, que ha hagut de tensar la relació entre llengua i identitats a la Franja, en el sentit que anunciàvem més amunt.

SÍNTESI I CONCLUSIÓ

En el procés històric de construcció social de la llengua a la Franja s'identifica inicialment la denominació tradicional *català*. També emergeix el terme *llemosí*, utilitzat de manera equivalent, però que s'associa amb una disminució en l'ús escrit de la llengua (Sorolla, 2025a). També constatem que no és fins el segle xx quan es registra per escrit el glotònim pejoratiu *xapurriau* (*idem*, 2025b).

---

²² Se sol convenir que la identitat comarcal és més forta a les comarques *històriques* com Ribagorça. Precisament, el fet *històric* es atribuïble al fet que estes viles han compartit institucions de govern durant llargs períodes històrics a l'Edat Mitjana. La comarcalització aragonesa contemporània ha dotat les comarques actuals d'este instrument, i habitualment tota institució política crea adhesions identitàries de la seua població.

En el present article observem com varia l'estatus de la llengua fins a la difusió contemporània del terme *xapurriau*, especialment durant la segona meitat del segle xx. No és fins mitjans dels anys cinquanta quan trobem els primers registres de *xapurriau* en premsa, símbol de la generalització del glotònim, i el primer registre del *xapurriau* en termes de llengua individuada i diferenciada del català (d) és de la segona meitat dels seixanta. Finalment, no és fins principis dels anys setanta quan registrem per primera vegada la forma *chapurriau*, amb el sufix *-iau*, possiblement el més comú en l'actualitat.

El gruix de registres treballats ens ajuden a validar la hipòtesi que la difusió del glotònim *xapurriau* generalitzada arreu del territori no és anterior als anys trenta del segle xx. Pel que fa a la seua divulgació, els fluxos militars de la Guerra Civil i el primer franquisme han de ser claus en la difusió del terme al llarg de tota la Franja, tal com mostren els registres de l'ALPI posteriors a la guerra (Sorolla, 2025b).

Per tant, podem confirmar que «els debats sobre els glotònims, o la puresa de la llengua, van molt associats amb la seua pèrdua històrica de funcions, i per tant, podem entendre que són símptomes del seu declivi. Finalment, també hem de dir que no hem trobat evidències que apunten que la gènesi (ni la difusió) del *xapurriau* se situe al segle XIX o abans» (Sorolla, 2025a).

BIBLIOGRAFIA

- Acord normatiu 1/2023, de 27 de febrer, de l'Acadèmia Aragonesa de la Llengua, sobre la normativa d'ús oficial del català d'Aragó, *Boletín Oficial de Aragón* <<https://acortar.link/XrD1Jl>>.
- Acadèmia Valenciana de la Llengua (2005), *Dictamen sobre els principis i criteris per a la defensa de la denominació i l'entitat del valencià* <https://www.avl.gva.es/documentos/31987/97442/Documents_04.pdf>.
- Albesa Pedrola, Elena (2017), *Concordia entre la villa de Alcañiz y los barrios de Valdealgorfa, Valjunquera y La Codoñera (1624): edición y aproximación lingüística a este texto notarial del Bajo Aragón*, Saragossa, IFC <<http://ifc.dpz.es/publicaciones/ebooks/id/3593>>.
- ALC = Grieria i Gaja, Antoni (1923), *Atlas lingüístic de Catalunya*, Barcelona, IEC.
- Alcover Moll, Antoni M. (1922), «La conjugació i qualque cosa més del dialecte de Tamarit de la Litera, *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, XII, 33-38 <https://alcover.iec.cat/documentos/12BDLC_12.pdf>.
- Aliaga Jiménez, José Luis (2012), *Las lenguas de Aragón en el primer tercio del siglo veinte*, vol. 1: *Inéditos, raras y caras B*, Saragossa, Gara d'Edicions <<https://acortar.link/N2yZa>>.
- ALPI = «Els enquestadors», a *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (s. a.) <<https://acortar.link/gdSyyr>>.
- Antolín Agud, Manuel (2005), *Vida de un republicano español nacido a orillas del río Tastavins en la comarca del Matarranya*, Saragossa, UnaLuna.
- Arxiu de Tradicions Populars*, 3 (1929) <<https://acortar.link/0TI7Fp>>.
- Asociación Cultural Amics del Chapurriau (2018), Declaración de intenciones, en *Asociación cultural Amics del Chapurriau* [blog] <<https://acortar.link/apPBMg>>.
- Bada Panillo, José R. (1990), *El debat del català a l'Aragó: 1983-1987*, s. I., Associació Cultural del Matarranya / IEBC.

- Bada Panillo, José R. (2015), «Juan Moneva y el catalán en Aragón», a *PeNsadillas ciudadanas* [blog], 21 d'abril <<http://pensadillas.blogspot.com.es/2015/04/arago-sant-jordi.html>>.
- Badia i Margarit, Antoni M. (2017), *Entre manuscritos y encuestas: trabajos sobre el aragonés y el catalán de Aragón*, ed. de Artur Quintana i Font, Saragossa, Aladrada.
- Baroja, Pío (1931), *La venta de Mirambel*, Madrid, Espasa-Calpe <<https://acortar.link/mqnLTn>>.
- Barragán, Juan José, i Héctor Castro (2021), *Historia del Aragón oriental y su lengua*, Comarca del Bajo Aragón.
- Barrett, Richard A. (1984), *Benabarre: la modernización de un pueblo espanyol*, Osca, Ayuntamiento de Huesca.
- Bellés Boeta, Eloi (2022), *Ideologies lingüístiques en gramàtiques i diccionaris catalans del segle XIX*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona <<https://www.tdx.cat/handle/10803/687739>>.
- Benítez Marco, María Pilar (2010), *María Moliner y las primeras estudiosas del aragonés y del catalán de Aragón*, Saragossa, Rolde de Estudios Aragoneses.
- Bogarín, Jesús (2021), «Moneva y Puyol, Juan (1871-1951)», a *Diccionario de catedráticos españoles de Derecho (1847-1984)* <<https://humanidadesdigitales.uc3m.es/s/catedraticos/item/15839>>.
- Bondía Benedicto, María Trinidad (1964), *El habla de Maella*, tesis de licenciatura, Universidad de Barcelona.
- Bordetas Mayor, Enrique (1935), «Folklore rivagorzano. Aragón. Papiroy y Codiblanca», *Aragón*, 120 (setembre), pp. 173-174 <https://bibliotecavirtual.aragon.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=3707329>.
- Brioso Mairal, Julio (1973). ¿Folklorismo o autenticidad?, *Esfuerzo Común*, 165 (1 d'abril), p. 25 <https://ddd.uab.cat/pub/ppc/esfcom/esfcom_a1973m4n165.pdf>.
- Carpi y Zaidín, Joaquín de, i Joaquín de Carpi y Cases (1981), *El dialecto de Tamarite de Litera*, Tamarit de Llitera, Ajuntament de Tamarit de Llitera <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=153664>>.
- Castañer Martín, Rosa María (2014), «Una ilustre familia aragonesa: Braulio, Francisco y Vicente Foz», *Archivo de Filología Aragonesa*, 70, pp. 169-200 <<https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/34/70/08castaner.pdf>>.
- María Pilar González Olivera i Javier Simón Casas (2005), «Aproximación al estudio de la entonación aragonesa», *Estudios de Fonética Experimental*, 14, pp. 275-293 <<https://acortar.link/iiB3Fa>>.
- Cela, Camilo José (2010), *Viaje al Pirineo de Lérida*, Barcelona, Austral.
- CNT-AIT – Confederación Regional de Aragón, Rioja y Navarra (1971), *Comarcal de Valderrobres (Teruel): sus luchas sociales y revolucionarias*, Tolosa, Cultura y Acción.
- Colado Escolano, José (1956), «Una “extranjera” con pantalones», *Lucha (diario de FET y de las JONS)*, 12 de juliol <<https://hemeroteca.diariodeteruel.es/viewer.vm?id=18087&view=hemeroteca&lang=es>>.
- (1958), «La muchacha del paraguas y el Boletín Meteorológico», *Lucha (diario de FET y de las JONS)*, 24 de juliol <<https://acortar.link/AVijie>>.
- Costa Martínez, Joaquín (2010 [1878]), *Textos sobre las lenguas de Aragón*, vol. 1: *Los dialectos de transición en general y los celtibéricos-latinos en particular*, Saragossa, Aladrada.
- Diario de Madrid*, t. XIII (juliol, agost i setembre de 1789), Madrid, Imp. d'Hilario Santos <<https://acortar.link/hmMAck>>.
- Dumont d'Urville, Jules-Sébastien-César (1842), *Viaje pintoresco al rededor del mundo*, Barcelona, Imp. y Libr. de Juan Oliveres.
- Escribano Riera, Daniel (2020), *El conflicte lingüístic a Catalunya, el País Valencià i les illes Balears durant la Segona República*, Palma, Obra Cultural Balear.
- Espluga, Josep L. (2003), «La imatge de l'altre: aragonesos i catalans fronterers que s'observen mútuament», *Ripacurtia*, 1, pp. 47-61 <<https://www.raco.cat/index.php/Ripacurtia/article/view/28694/28528>>.
- (2004), *Urbilatèria*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya / IEBC.
- (2008a), *Com embolicar la Franja amb una fulla de pi*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya / IEBC.
- (2008b), «Una Franja, dues fronteres i diverses identitats socials amagades», *Mirmanda*, 3, pp. 68-76 <<http://www.raco.cat/index.php/mirmanda/article/viewArticle/250586/0>>.

- Espluga, Josep L. (2009), «Fronteres: Breus instruccions per tractar amb la gent que hi viu», *L'Avenç*, 133, pp. 2-4 <<http://www.raco.cat/index.php/Plecs/article/download/282818/370675>>.
- i Arantxa Capdevila (1995), *Franja, frontera i llengua: conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*, Lleida, Pagès.
- i Arantxa Capdevila (1996), «Catalans, Aragonesos, Perjurs i Galabernos. l'articulació d'identitat col·lectiva a la frontera occidental de la llengua», *Revista de Catalunya*, 110, pp. 19-30.
- Euromosaic (1994), *Catalan in Eastern Aragon (Spain)*, Barcelona, Institut de Sociolingüística Catalana.
- Fàbregas, Xavier (1971), *Entre Catalunya i Aragó: viatge per la frontera de la llengua*, Barcelona, Selecta.
- «Federació d'Associacions Culturals de l'Aragó Oriental», a *Viquipèdia, l'enciclopèdia lliure* <<https://acortar.link/1197ry>> [consulta: 25/2/2022].
- Ferrando Francés, Antoni (2020), «The growth and expansion of Catalan (1213-1516)», a Joan Albert Argenter Giralt i Jens Lüdtke (eds.), *Manual of Catalan Linguistics*, Berlín / Boston, De Gruyter, pp. 471-484.
- Fort Cañellas, María Rosa (2008), «Bilingüisme en el Baix Aragó: el català i l'aragonès en un document del segle XIV», *Aragón en la Edad Media*, 20, pp. 335-348 <<https://acortar.link/0ItPiN>>.
- Galán Castañ, Josep (2008), «La lengua de Fraga —Bajo Cinca—», a Félix J. Montón Broto (coord.), *Comarca del Bajo Cinca*, Saragossa, DGA, pp. 235-243 <<https://acortar.link/VdZ7ud>>.
- García Oliver, Juan (1978), *El eco de los pasos*, París / Barcelona, Ruedo Ibérico / Ibérica de Ediciones y Publicaciones (ed. digital, Biblioteca Virtual Omegalfa, 2015 <<https://acortar.link/L39JX1>>).
- Giralt Latorre, Javier (1997), *Contribución al estudio de las hablas de La Litera (Huesca)*, tesi doctoral, Universidad de Zaragoza.
- (2003), «Diglosia funcional y actitudes lingüísticas en La Litera (Huesca)», a María del Carmen Cabeza Pereiro, Anxo M. Lorenzo Suárez i Xoán Paulo Rodríguez Yáñez (eds.), *Comunidades e individuos bilingües: actas do I Simposio Internacional sobre o Bilingüismo (Vigo, 21-25 outubro 1997)*, Vigo, Universidade de Vigo, pp. 669-713 <<http://ssl.webs.uvigo.es/actas1997/05/Giralt.pdf>>.
- (2008), «Una comarca de convivencia lingüística», a Arturo Palomares Puertas y Juan Rovira Marsal (coords.), *Comarca de La Litera*, Saragossa, DGA, pp. 239-250 <<https://acortar.link/cQfcPq>>.
- (2011), «El catalán noroccidental a ambos lados de la frontera», *Archivo de Filología Aragonesa*, 67, pp. 113-141 <<https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/32/11/08giralt.pdf>>.
- (2014), «Dir les coses pel seu nom: català o aragonès oriental?», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 0 (24), pp. 373-388 <<https://doi.org/10.2436/tsc.v0i24.67025>>.
- (2017), «Lexicografía regional en torno al Aragón catalanohablante», *Archivo de Filología Aragonesa*, 73, pp. 171-202.
- Griera i Gaja, Antoni (1914), *La frontera catalano-aragonesa: estudi geogràfic-lingüístic*, vol. I, Barcelona, IEC <<https://archive.org/details/lafronteracatalanoarag/page/6/mode/2up>>.
- Jiménez de Aragón, Juan José (1925), *Cancionero aragonés: canciones de jota antiguas y populares en Aragón*, Saragossa, La Académica.
- «La FACAIO i la ultradreta», a *Lo cacao de la FACAIO* [blog], 2008 <<https://acortar.link/dr7Ued>>.
- Latas Alegre, Óscar (2014), «Los primeros estudios desde Cataluña sobre el aragonés», *Alazet*, 26, pp. 55-81 <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5974162>>.
- (2018), *El aragonés a principios del siglo XX: la Oficina Románica*, Osca, CFA.
- Lledó-Guillem, Vicente (2018), *The Making of Catalan Linguistic Identity in Medieval and Early Modern Times*, Cham, Palgrave Mcmillan.
- «Nuestra provincia. Mirador turolense: Mazaleón» (1967), *Lucha (diario de FET y de las JONS)*, 29 de juny <<https://hemeroteca.diariodeteruel.es/viewer.vm?id=408480&view=hemeroteca&lang=es>>.

- Manent, Albert (1972), «Entre Cataluña y Aragón (zona de marca)», *La Vanguardia*, 4 d'agost, p. 9 <<https://acortar.link/2jKyBC>>.
- Marco Yagüe, Mariano (2009), «Vocabulario de palabras típicas», *Cuadernos de Etnología de Guadalajara*, 41, pp. 11-123.
- Martín Zorraquino, María Antonia, et alii (1995), *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón*, Saragossa, Universidad de Zaragoza.
- Melchor, Vicent de (2010a), «“I also love xapurriau”: ... a propòsit dels fets de la Codonyera (i)», *Temps de Franja*, 98, p. 19 <<https://acortar.link/iZoWsl>>.
- (2010b), «“I also love xapurriau”: ... a propòsit dels fets de la Codonyera (i ii)», *Temps de Franja*, 99, p. 19 <<https://acortar.link/Sn5Pa0>>.
- Mistral, Frédéric (1878), *Lou trésor dóu félibrige ou dictionnaire provençal-français embrassant les divers dialectes de la langue d'oc moderne*, Aix-en-Provence, J. Remondet-Aubin.
- Moguel y Elguezábal, Juan José (1828), *Plauto bascongado, o el bascuence de Plauto en su comedia Poenulo, acto 5.º, escena 1.ª y la impugnación del Manual de la lengua vasca [...]*, s. l., s. n.
- Moneva y Puyol, Juan (1952), *Memorias*, Saragossa, Artes Gráficas El Noticiero.
- Montclús i Esteban, Joaquim (2014), *La Franja de Ponent: aspectes històrics i jurídics*, Barcelona, IEC <<https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000257/00000089.pdf>>.
- Moret i Coso, Hèctor (1998), *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya / IEBC <<https://acortar.link/Y89NZG>>.
- Moret Oliver, María Teresa (2010), *Documentació notarial aragonesa del segle XIV escrita en català: edició i estudi grafemàtic*, Saragossa, Universidad de Zaragoza.
- Nadal i Ferret, Marc (2015), *El secessionisme lingüístic a la Franja de Ponent*, treball de grau, Universitat Oberta de Catalunya <www.lafranja.net/wp-content/uploads/2015/07/secessionisme_Franja.pdf>.
- Nagore Laín, Francho (2018), «La estandarización del aragonés», a Javier Giralte Latorre i Francho Nagore Laín (eds.), *Lenguas minoritarias en Europa y estandarización*, Saragossa, PUZ <<https://acortar.link/ZZJkv9>>.
- Nicolás Amorós, Miquel (2020), «The origins of modern catalan: cultural and linguistic evolution», a Joan Albert Argenter Giralte i Jens Lüdtke (eds.), *Manual of Catalan Linguistics*, Berlín / Boston, De Gruyter, pp. 485-495.
- «No Hablamos Catalán», a *Viquipèdia, l'enciclopèdia lliure* <<https://acortar.link/m8LPft>> [consulta: 25/2/2022].
- O'Donnell, Paul Edward (1986), *The Castilian-catalan Border in the Baix Cinca (Aragon): A Lexical Study*, tesi doctoral, University of Stirling.
- Oliva, Víctor (1908), *Documents sobre'l català parlat a Sopeira (Aragó)*, a *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (Barcelona, octubre de 1906)*, Barcelona, Estampa d'en Joaquim Horta (ed. facs., Barcelona, Vicens Vives, 1985), pp. 421-435 <<https://archive.org/details/primercongrsin00conguoft/page/421/mode/2up>>.
- Pallarés, Maties (1993), *Articles matarranyencs i altres escrits*, ed. d'Hèctor Moret i Coso, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya.
- Porquet Manzano, Manuel (1976), «Cuidar la periferia», *Heraldo de Aragón*, 11 de juny.
- Quintana i Font, Artur (1972), *El català de la Codonyera (Terol, Aragó)*, Saragossa, IFC / PUZ / Gara d'Edicions.
- (2001), «Las lenguas del Matarraña», a José Antonio Benavente Serrano (coord.), *Guía turística del Mezquín-Matarraña, Teruel*, Terol, Omezym, pp. 143-152.
- (2003a), «La lengua del Matarraña», José Antonio Benavente Serrano i Teresa Thomson Llisteri (eds.), *Comarca del Matarraña*, Saragossa, DGA, pp. 239-251 <<https://acortar.link/00kZsh>>.
- (2003b), «Perspectives del català a Aragó», a Ramon Sistac i Vicén (ed.), *De fronteres i mil·lennis: La Franja, any 2001*, Barcelona, IEC, pp. 7-20 <<https://acortar.link/zi40BX>>.

- Quintana i Font, Artur (2005), «La lengua y la literatura catalanas en la frontera del Bajo Aragón», a José Ignacio Micolau Adell i Teresa Thomson Llisteri (coords.), *Comarca del Bajo Aragón*, Saragossa, DGA, pp. 210-213 <http://www.comarcas.es/pub/documentos/documentos_bloque-IV.2.2_f7b401b7.pdf>.
- (2010a), «Llei d'ús, protecció i promoció de les llengües d'Aragó», *Beceroles*, 4, pp. 75-87 <<http://www.raco.cat/index.php/Beceroles/article/view/224953>>.
- (2010b), Vicent de Melchor i el seu "I also love xapurriau", *Temps de Franja*, 100, p. 19 <<http://www.ascuma.org/wordpress/wp-content/uploads/2009/11/temps-de-franja-100.pdf>>.
- (2014), «La frontera», a *Viles i gents* [blog], 26 d'agost <<https://acortar.link/FqsN6V>>.
- Rafanell Vall-Llosera, August (ed.) (1991), *Un nom per a la llengua: el concepte de llemosí en la història del català*, Barcelona, Eumo.
- Rafel i Fontanals, Joaquim (1981), *La lengua catalana fronteriza en el Bajo Aragón meridional: estudio fonológico*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- Ramos Antón, Rubén (2015), «La presencia de la lengua aragonesa en la revista *El Ebro* (1917-1936)», *Historia y Comunicación Social*, 20 (1), pp. 27-43 <https://doi.org/10.5209/rev_HICS.2015.v20.n1.49546>.
- Real Academia Española (1975), *La lengua de los valencianos* <http://www.lafranja.net/?page_id=876>.
- (2023), «Chapurrear», a *Diccionario de la lengua española*, 23.ª ed. <<https://dle.rae.es/chapurrear>>.
- Rolde de Estudios Aragoneses (2012), *Manifiesto de la comunidad científica internacional a favor del reconocimiento y dignificación de las lenguas minoritarias de Aragón* <<https://acortar.link/4v2xHh>>.
- Romanos, Fernando, i Estudio de Filología Aragonesa (2019), «Os cinco sentius, en aragonés», *Heraldo de Aragón*, 19 de maig <<https://acortar.link/4LHuMg>>.
- Royo-Villanova Laguna de Rins, Carlos (1978), *El regionalismo aragonés (1707-1978): la lucha de un pueblo por su autonomía*, Saragossa, Guara.
- Sanchis Guarner, Manuel (1949), «Noticia del habla de Aguaviva de Aragón», *Revista de Filología Española*, 33, pp. 15-65.
- Santamaría Pastor, Juan Alfonso, Enrique Orduña Rebollo i Rafael Martín-Artajo (1977), *Documentos para la historia del regionalismo en España*, Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local.
- Saroihandy, Jean-Joseph (1898), *Informes sobre el aragonés y el catalán de Aragón (1898-1916)*, Saragossa, Aladrada.
- (1908), «El català del Pirineu, a la ratlla d'Aragó», a *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (Barcelona, octubre de 1906)*, Barcelona, Estampa d'en Joaquim Horta (ed. facs., Barcelona, Vicens Vives, 1985), pp. 331-334 <<https://archive.org/details/primercongrsin00conguoft/page/330/mode/2up>>.
- Saura Rami, José Antonio (2006), «Panorama lingüístico de Ribagorza», a Javier del Valle Melendo i José Espona Vila (coords.), *Comarca de la Ribagorza*, Saragossa, DGA, pp. 199-208 <http://www.comarcas.es/pub/documentos/documentos_IV-1_0fc1d01e.pdf>.
- «Se necesita médico para pueblo de la provincia de Teruel de habla catalán», *La Vanguardia*, 16 de desembre de 1923 <<https://acortar.link/fiDjpp>> (reprod. a <https://acortar.link/CpF3By>).
- Serrano, María Dolores (1965), «Viaje por la raya de Cataluña y Aragón: Roda de Isábena y su catedral», *La Vanguardia Española*, 7 de juliol <<https://acortar.link/qDMKv8>>.
- (1980), *Crónicas de las fronteras: una aguda visión de las gentes y los lugares de las fronteras catalanas*, Barcelona, Planeta.
- Serrano Dolader, David (2008), «Apuntes sobre la(s) lengua(s) de la comarca del Bajo Aragón – Caspe / Baix Aragó – Casp», a Miguel Caballú Albiac i Francisco Javier Cortés Borroy (coords.), *Comarca de Bajo Aragón – Caspe*, Saragossa, DGA, pp. 281-295 <<https://acortar.link/7Q8Wqy>>.
- Sistac i Vicén, Ramon (1993), *El ribagorçà a l'alta Llitera: els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona, IEC.

- Sorolla Vidal, Natxo (2005), «El català a la Franja: any 2003», *Ripacurtia*, 3, pp. 239-253 <<http://www.lafranja.net/articles/FranjaSorolla.pdf>>.
- (2014), «Els catalanoparlants, els diglòssics i els monolingües: grups sociolingüístics a la Franja», *Revista de Llengua i Dret*, 0 (61), pp. 87-122.
- (2017), «ABC (1938): “Por Fraga, Torrente de Cinca, Mazalcorreig y Mequinenza se habla catalán ya”: el “hecho diferencial” famoso», *Xarxes Socials i Llengües*, 26 d’abril <<https://acortar.link/fnflig>>.
- (2020), «Xapurriau: nom, límits, grafia i futur», *La Comarca*, 14 de febrer <<https://acortar.link/eF9fj4>>.
- (2023), *El català a la Franja: minorització històrica i substitució en temps real*, València, Universitat de València <<https://www.uv.es/cadrelin/doc/quaderns/libro21.pdf>>.
- (2025a), «“Lo que está en frontera de Cataluña y Valencia, los aragoneses todos hablan catalán”: glotònims històrics a la Franja (fins el s. XIX)», *Caplletra*, 79 <<https://turia.uv.es/index.php/caplletra>>.
- (2025b), «“Chapurriau como lo han llamado siempre”: origen del glotònim *xapurriau* a la Franja (primera meitat del s. XX)», *Zeitschrift für Katalanistik*, 38 <<https://ojs.ub.rub.de/index.php/ZfK/issue/archive>>.
- Souchy Bauer, Agustín (1977), *Entre los campesinos de Aragón: el comunismo libertario en las comarcas liberadas*, Barcelona, Tusquets.
- «Un diccionario tamaritano-castellano», *La Vanguardia Española*, 25 de juliol de 1968 <<https://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1968/07/25/pagina-41/34332600/pdf.html>>.
- Val Palacios, Santiago (2000), *Vocabulario dialectal del habla de Maella (Aragón)*, Saragossa, DGA / CAI <<http://www.lenguasdearagon.org/pdf/recursoseducativos/vocabulariodialectalmaella.pdf>>.
- Vallespí Pérez, Enrique (2010), *El grupo del Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón: evocación en su correspondencia epistolar (1883-1954)*, Zaragoza, IFC.
- Vidiella Jassà, Santiago (1984 [1916]), *Pa de casa: converses sobre coses passades y presents de la vila de Calaceit*, Saragossa, DGA <<https://lenguasdearagon.org/wp-content/uploads/2016/12/La-vila-de-Calaceit.pdf>>.
- Vila, Pau (1929a), «Entre el Cinca i la Noguera Ribagorçana: la feina», *La Publicitat*, 7 d’agost <https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1464515>.
- (1929b), «Entre el Cinca i la Noguera Ribagorçana: els homes», *La Publicitat*, 26 de setembre <https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1464601>.